

SAMISK
MARK-
ANVÄNDNING
OCH MKB

INNEHÅLL

Förord	4
Inledning	5
Erfarenheter	6
Varför fokus på MKB?.....	7
Fördjupad MKB.....	7
Lagstiftning, nationell och internationell	8
Nationell lagstiftning	9
Renskötselrättens grunder	9
Enskilt och allmänt intresse	10
Folkrätt	11
Folkrätt- vad är det?	11
Urfolk.....	11
Urfolksdeklarationen	12
Samrådsprocessen i ett folkrättsligt perspektiv	13
Free, Prior and Informed consent.....	13
Konventionen om biologisk mångfald, CBD.....	14
Akwé: Kon riktlinjerna	14
Riktlinjer för samråd.....	15
Miljöbalken	15
Tidig kontakt	15
Samrådsprocessen	15
Överenskommelse/Avtal.....	17
Avgränsning	18
Särskilt om renskötseln i MKB-processen.....	18
Förutsättningar.....	19
Konsekvensbeskrivning	20
Åtgärdsbeskrivning	22
Kompensationsåtgärder.....	23
Uppföljning	23
Riksintresse	24

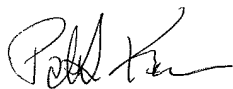
Underlag	24
Markanvändningsredovisningar	24
Renbruksplaner	25
Det samiska kulturlandskapet och kulturarvet i MKB	26
Vad innefattar det samiska kulturarvet?	27
Hotbilder	28
Vad är speciellt med det samiska kulturarvet?	28
Problem med nuvarande MKB.....	30
Viktigt vid upprättande av MKB	30
Beskrivning av förutsättningarna:.....	31
Konsekvensbeskrivning:	31
Skadelindrande åtgärder:.....	31
Sociala konsekvenser	32
En social konsekvens.....	32
Erfarenheter	33
Förutsättningar	34
Konsekvensbeskrivning	35
Hälsa och välmående	35
Ekonomiska konsekvenser	35
Kulturella konsekvenser	36
Könshänsyn.....	36
Generationshänsyn.....	36
Sociala konsekvenser för familjen och för samebyn.....	36
Åtgärdsbeskrivning	37
Samarbete, integration och uppföljning.....	38
Arbediehtu – Samisk traditionell kunskap i MKB.....	38
Varför ska traditionell kunskap tas tillvara i MKB-arbetet och vad är traditionell kunskap i det här sammanhanget?.....	38
Hur kan traditionell kunskap bidra till en bättre MKB?	39
Språkanvändning.....	40

FÖRORD

Denna vägledning för hur samisk markanvändning ska integreras i MKB-processen är ett resultat av det större projektet *Samhällsplanering och strategier för samisk markanvändning – en utvecklingsmöjlighet för rennäringen* som bedrivits av SSR och finansierats av Sametinget. Projektets huvudsyfte har varit att på olika sätt lyfta de samiska intressena i samhällsplaneringen och att på bästa sätt finna verktyg till stöd och hjälp för samebyarna i arbetet med att hantera samhällsplaneringsfrågor.

Denna vägledning lyfter många dimensioner som ofta glöms bort i arbetet med att ta fram miljökonsekvensbeskrivningar kopplade till exploateringar eller olika planer och program inom Sápmi och som behöver utvecklas.

Sametinget har som myndighetsansvar att se till att samiska intressen bevakas i samhällsplaneringen medan SSR på ett mer konkret sätt arbetar stödjande gentemot samebyarna i planeringsfrågor. Denna vägledning lägger grunden för vårt gemensamma arbete att lyfta de samiska intressena i samhällsplaneringen. Vi hoppas att denna vägledning kommer att användas av såväl samebyar, kommuner, myndigheter och projektörer och att vi därmed alla bidrar till att uppnå en långsiktig hållbar utveckling för framtiden.

Patrik Kansa
Kanslichef, Sametinget

Anders Blom
Förbundsdirektör, SSR

Vi samer är en del av den helhet som utgör vår livsmiljö. Vår livsmiljö består av det omgivande landskapet, historien, renen, språket, våra naturresurser och vår egen plats i denna helhet. Detta är grunden och förutsättningen för hela vår kultur och hela vår existens. Denna helhetssyn delar vi med andra urfolk över hela världen och detta holistiska perspektiv skiljer sig från den traditionella svenska synen på natur och naturvård, där naturen är ett orört väsen utan mänsklig påverkan.

INLEDNING

Det blir därför svårt för oss att känna igen oss i de generella och tekniska beskrivningar över rennäringen som dominerat innehållet i miljökonsekvensbeskrivningarna som följer med både olika typer av tillstånd och kommunala planer. Miljökonsekvensbeskrivningarna har inte på ett tillräckligt sätt belyst och tagit hänsyn till sociala och kulturella effekter av planerade aktiviteter. Samebyarnas traditionella markanvändning och betydelsen av det samiska landskapet beaktas inte heller. Många företag som är aktiva inom Sápmi har inte uppfattat behovet av ett djupare engagemang och en fördjupad förståelse för samernas rättigheter och det ansvar som företaget därmed har. Företag måste beakta samernas sätt att betrakta och förstå sin omgivning för att kunna mötas, förstå varandra, ställa rätt frågor och i slutändan uppnå en så bra konsekvensbeskrivning som möjligt.

De miljömässiga effekterna av en exploatering har en mycket stark koppling till de kulturella och sociala effekterna i det lokala samhället. Ett företag som avser att genomföra ett projekt som kan komma att påverka det samiska lokalsamhället på ett betydande sätt ska utarbeta en fördjupad konsekvensbeskrivning där kulturella och socioekonomiska aspekter är en självklar del.

Om konsekvensanalyserna utvecklas kommer detta att medverka till en hållbar utveckling likväl i Sápmi som i hela Sverige. Det är också ett bra sätt för ett företag att etablera goda relationer till berörda samer, lokalsamhällen och att samtidigt utveckla hållbara system för den lokala förvaltningen. Genom att satsa resurser på en väl genomförd MKB-process investerar företagen i långsiktigt hållbara projekt. Om berörda samer efter en genomförd MKB-process samtycker till verksamheten har företaget lyckats väl. Ett sådant samtycke kan bara fås genom engagemang och respekt för samernas rättigheter samt genom en korrekt värdering av de olika konsekvenser det föreslagna projektet har.

Denna vägledning har fokus på samisk markanvändning men kan självklart användas även inom andra områden där ökad kunskap om sociala-, landskapsmässiga- och kulturella effekter på lokal naturresursanvändning behövs.

I arbetet med att ta fram den här vägledningen har även Jenny Wik Karlsson, SSR och Ewa Ljungdahl, Gaaltije kommit med värdefulla bidrag.

Ragnhild Svonni,

Projektledare Svenska Samernas Riksförbund, 2010

ERFARENHETER

Sedan miljöbalken infördes 1998 har vi för rennäringsens del sett en mängd miljökonsekvensbeskrivningar av skiftande kvalitet. Genomgående är att de fokuserar på beskrivningar istället för

konsekvensbedömningar och att de är väldigt generella och tekniskt inriktade. De generella beskrivningarna över antalet samebyar i Sverige eller renskötselåret som ofta förekommer i konsultrapporter, har lite att göra med det faktiska projekt eller den plan som ska upprättas. De MKB:er som upprättas utelämnar oftast dimensioner som:

- landskapets betydelse
- sociala effekter
- kulturella effekter

Detta får konsekvensen att många av de värden som är avgörande för den samiska kulturen och livsmiljön, inte tas med i MKB-processen och därmed riskerar att utarmas och försvinna. Det leder även till att samebyarna får svårt att känna igen sig i de konsekvensbeskrivningar som arbetas fram och att de har svårt att beskriva de konsekvenser som befaras. I förlängningen leder detta till att samebyarna får svårt att acceptera exploateringen, det blir sämre samråd, projekt överklagas och förordning och förseningar uppstår för alla parter.

De miljömässiga effekterna av en exploatering eller en plan har en mycket stark koppling till de kulturella och socioekonomiska effekterna på hela det lokala samhället. Enligt Miljöbalken (1998:808) definieras begreppet miljö utifrån både ett biologiskt och ett socialt perspektiv. Miljöbalkens övergripande mål är att både människors hälsa och miljö ska skyddas mot skador och olägenheter. Även plan- och bygglagen poängterar att en god samhällsutveckling med jämlika och goda sociala levnadsförhållanden ska främjas.

Exempel:

- PBL § 1 : "...främja en god samhällsutveckling med jämlika och goda sociala levnadsförhållanden..."
- MB § 6:12 "...en beskrivning av den betydande miljöpåverkan som kan antas uppkomma med avseende på biologisk mångfald, befolkning, människors hälsa, djurliv, växtliv, mark, vatten, luft, klimatfaktorer, materiella tillgångar, landskap, bebyggelse, forn- och kulturlämningar och annat kulturarv samt det inbördes förhållandet mellan dessa miljöaspekter"

Detta innebär att det redan i befintlig svensk lagstiftning finns ett starkt stöd för att lyfta fram även sociala och ekonomiska konsekvenser. Tyvärr har dock den praxis som Sverige hittills utarbetat i stor utsträckning utelämnat dessa aspekter. För ett företag eller en kommun betyder detta att även effekterna av ett projekts eller en plans påverkan på samebyarnas kulturella omgivning, samernas hälsa, det samiska landskapet och de materiella tillgångarna ska beskrivas.

I bland annat USA, Canada och Australien, finns det lagkrav på att sociala konsekvenser ska beskrivas särskilt i en så kallad *Social Impact Assessment* och flera stora finansärer som t.ex. Världsbanken och International Finance Cooperation ställer som krav att de inte finansierar projekt där de sociala konsekvenserna inte tagits hänsyn till.

Varför fokus på MKB?

Varför lägger vi då sådan fokus på MKB, både som process och som dokument? För samebyarna är MKB-arbetet det tillfälle där samebyarna ordentligt kan träffa och förklara för tillståndsgivare och projektörer hur renskötseln bedrivs, markanvändningens betydelse för den samiska kulturen och vilka konsekvenser olika verksamheter kan få. MKB-processen och vad en MKB ska innehålla är lagstyrd, vilket innebär att intressenterna tvingas att träffa samebyarna för att få uppgifter, medan icke lagstyrda samråd av erfarenhet sällan ger samebyn någon reell möjlighet till inflytande.

Fördjupad MKB

Det finns idag redan ett starkt krav i lagstiftningen om att flera olika dimensioner ska belysas i MKB-arbetet, både avseende landskap, kulturarv, hälsa och miljö. Det är därför viktigt att gällande lagstiftning implementeras på ett tillfredsställande sätt så att de värden som lagstiftningen ska skydda, verkligen lyfts fram. Under det senaste året har ett antal separata SKB (sociala konsekvensbeskrivningar) tagits fram som ett separat dokument vid sidan av det ordinarie MKB-arbetet. Istället för att dela upp MKB-arbetet i olika typer av konsekvensbedömningar med olika typer av innehåll, ser vi att de olika delarna är sammanflätade och påverkar varandra.

Vi förespråkar därför att en fördjupad MKB utvecklas som innehåller beskrivningar och konsekvenser för:

- Renskötseln och annan markanvändning
- Landskapsperspektivet
- Samiskt kulturarv
- Sociala aspekter
- Årbediehtu/Traditionell kunskap

Genom denna fördjupade MKB uppnås tre syften, nämligen:

1. Att tillståndsgivaren får ett bättre beslutsunderlag
2. Att samebyn får ett bättre beslutsunderlag
3. Att projektören får möjlighet att utforma ett bättre projekt

Arbetet med en MKB tar också avstamp i internationell folkrätt, som reglerar urfolks rätt till inflytande och delaktighet i sådana här processer.

Lagstiftningen som reglerar samernas rätt till inflytande och deltagande i frågor som påverkar deras traditionella landområden är ganska omfattande och innefattar både internationella, människorättsliga fördrag och nationell lagstiftning. Erfarenhetsmässigt vet vi att kunskapen om den nationella lagstiftningen är relativt god

hos samtliga som arbetar med planeringsfrågor inom renskötselområdet, däremot finns det låg kunskap om de folkrättsliga rättigheter samerna som urfolk har.

En del av innehållet i denna vägledning har stöd i en bättre tillämpning av gällande, nationell lagstift-

ning, medan andra delar har stöd i internationell lagstiftning kopplat till folkrätten. Folkrätten har betydelse och ska tillämpas även i Sverige. För det praktiska MKB-arbetet innebär det framförallt att processen med att ta fram en MKB som berör samisk markanvändning ställer högre krav på möjlighet till reellt inflytande, delaktighet och medgivande.

För att få en förståelse för hur argumentationen är uppbyggd och en grund att stå på för de kommande riktlinjerna, presenterar vi inledningsvis det rättsliga ramverk vi har att förhålla oss till.

LAGSTIFTNING, INTERNATIONELL OCH NATIONELL

Nationell lagstiftning

Renskötselrättens grunder

För att få en förståelse för samebyarnas och renskötarnas ställning som rättighetsinnehavare och därmed rätten till deltagande i den fysiska planeringen bör avstampet ske i rennäringslagen (RNL).

1 § RNL stadgar att renskötselrätten bygger på urminnes hävd, rätten är oberoende av avtal och kan inte sägas upp. Detta innebär att den är en särskilt stark rätt i förhållande till exempelvis andra nyttjanderätter. RNL ger vissa bestämda personer rättigheter trots att det finns kollektiva inslag i lagen. Denna reglering ger också stöd åt att renskötarna genom samebyn är att betrakta som sakägare i planerings och tillståndprocesserna. Vad gäller sakägarbegreppet finns det fortfarande en del problematik vilket har visat sig bland annat i bygglovsärenden där kommuner inte samrätt med samebyn innan bygglov beviljas (Krokom-fallet). RNL begränsar samebyarnas befogenheter över den mark de brukar, vilket också begränsar samebyarnas möjligheter till självbestämmande.

Renskötselrätten är grundlagsskyddad. I 18 § 2 kap Regeringsformen (RF) stadgas att varje medborgares egendom är tryggad på sådant sätt att ingen kan tvingas avstå sin egendom till det allmänna eller någon enskild genom expropriation eller annat förfogande eller tåla att det allmänna inskränker markanvändningen utom när det krävs för att tillgodose angelägna allmänna intressen. Om den enskilde tvingas avstå sin egendom genom expropriation eller annat ingrepp för att tillgodose angelägna allmänna intressen ska ersättning utgå. Ersättningens storlek ska bestämmas genom grunder som anges i lag. Vilket innebär att full ersättning inte kan garanteras.

Utöver RF så återfinns också regler om egendomsskydd i artikel 1 i tilläggsprotokollet (d 20 mars 1952) till konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna. Där stadgas att varje fysisk eller juridisk person ska ha rätt till respekt för sin egendom. Ingen får berövas sin egendom annat än i det allmännas intresse och under de förutsättningar som anges i lag och i folkrättens allmänna grundsatser. Det finns dock en skillnad gentemot RF i art 1 finns ingen reglering om ersättning till den enskilda vid eventuell inskränkning av rättigheten.

Viktigt att betona är dock att 2:18 RF blir tillämplig i frågor som rör myndighetsprövningar såsom tillstånd mm. Det vill säga regeln aktualiseras när det allmänna gör anspråk på egendomen eller prövar om annan enskild ska få tillstånd att nyttja egendomen, och att rättighetsinnehavarens möjlighet att använda sig av egendomen begränsas eller upphör. Framst rör det sig om situationer när områden i princip inte längre kan användas för renskötsel.

Enskilt och allmänt intresse

Rennäringen består av både ett enskilt intresse och ett allmänt intresse, det kan ibland vara svårt att hålla isär de olika intressena och vad de är tänkta att skydda.

Det enskilda intresset:

- Renskötselrätten är en civil rättighet och således ett enskilt intresse.
- I planeringsprocessen är samebyn att se som innehavare av särskild rätt, vilket innebär att samebyn har rätt att delta i samråd mm
- Samebyn skall själv bevaka och framföra sina synpunkter
- Samebyn som sakägare och särskilt berörd kan överklaga besluten

Det allmänna intresset:

- Staten har pekat ut ett flertal allmänna intressen där rennäringen är ett sådant intresse andra allmänna intressen är exempelvis områden för vindkraft, naturvård och friluftsliv.
- Syftet med så kallade allmänna intressen är bland annat att visa vilka intressen som skall ha företräde framför andra intressen. Vilket intresse som kan sägas ha ett försteg gentemot ett annat allmänt intresse är svårt då rättsläget är oklart.
- Rennäringen som allmänt intresse grundar sig bland annat på Sveriges internationella åtaganden. Regeringen har uttryckt att rennäringen är en förutsättning för att trygga den samiska kulturen. Således måste det finnas grundläggande förutsättningar för bedrivande av renskötsel, vilket innebär att det måste finnas en säker tillgång till betesmarker.
- Rennäringen skall så långt som möjligt skyddas mot åtgärder som kan påtagligt försvåra näringens bedrivande.
- Områden av riksintresse skall utan vidare skyddas mot sådana åtgärder
- Det skall finnas grundläggande förutsättningar för rennäringen inom princip varje sameby, vilket innebär att det skall finnas en säker tillgång till åretruntmarker och vinterbetesmarker som har en avgörande betydelse för rennäringens bedrivande.
- De statliga myndigheterna skall bevaka det allmänna intresset.
- Myndigheterna skall göra en avvägning när olika intressen kolliderar.
- Det är inte samebyns uppgift att bevaka det allmänna intresset.

Folkrätt

Folkrätt – vad är det?

Folkrätten är en del av den internationella rätten och skapas av staterna genom bland annat konventioner, avtal och traktat. Det finns således ingen oberoende rättslig instans som tar fram regelverket. Den internationella rätten baseras också på sedvanerätt vilket är oskrivna regler som anses vara etiskt och moraliskt riktiga. Sedvanerätten är bindande för alla stater.

Inom folkrätten återfinns begreppen mänskliga rättigheter, flyktingrätt och humanitär rätt. Samernas rätt till delaktighet återfinns under de människorättsliga fördragen. Har staten ratificerat, skrivit under, en konvention skall dess principer tillämpas i det egna landet. Sedvanerätt och praxis ska också tillämpas.

De konventioner som Sverige har ratificerat är således bindande både för Sverige som stat men också för centrala och lokala myndigheter.

Urfolk

- Sveriges riksdag och regering uttalade 1977 i prop. 1976/77:80 : ”*Samerna utgör en ursprunglig befolkning i Sverige, som är lika gammal eller äldre än landets majoritetsbefolkning*”
- Urfolksdefinitionen ger samerna en särställning i folkrättslig mening
- **Definition av urfolk:** Ett urfolk härstammar från folkgrupper som bodde i landet eller i ett geografiskt område, som landet tillhör, vid tiden för erövring eller kolonisation eller fastställande av nuvarande statsgränser och vilka har behållit en del eller alla sina egna sociala, ekonomiska, kulturella och politiska institutioner.
- Genom sin speciella **relation till land och vatten** är ett urfolk i behov av andra rättigheter än minoriteterna i övrigt för att utveckla sin identitet och kultur. Folkrättsligt går regelverket för urfolk längre än för övriga minoritetsgrupper i ett land.

Nedan följer en kort summering av de konventioner och deklARATIONER som är av relevans för samiska rättigheter och samrådsprocessen.

Urfolksdeklarationen

Genom urfolksdeklarationen som antogs av FN:s generalförsamling i september 2007 har staterna kommit överens om vilka krav som ställs på staterna i förhållande till urfolk som lever inom nationsgränserna. Sverige var ett av de 143 länderna som röstade för deklarationen. Ett flertal artiklar berör såväl urfolkens rätt till deltagande, kulturmiljöfrågor och inflytande i frågor som berör traditionella landområden.

Article 32

1. Indigenous peoples have the right to determine and develop priorities and strategies for the development or use of their lands or territories and other resources.

2. States shall consult and cooperate in good faith with the indigenous peoples concerned through their own representative institutions in order to obtain their free and informed consent prior to the approval of any project affecting their lands or territories and other resources, particularly in connection with the development, utilization or exploitation of mineral, water or other resources.

3. States shall provide effective mechanisms for just and fair redress for any such activities, and appropriate measures shall be taken to mitigate adverse environmental, economic, social, cultural or spiritual impact.

Samrådsprocessen i ett folkrättsligt perspektiv

Det finns ett flertal konventioner som berör rätten till deltagande bl.a. Internationella konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter och Ramkonventionen om skydd för nationella minoriteter. Frågor som rör samråd och möjlighet till information är två centrala aspekter i ett flertal konventioner om mänskliga rättigheter.

Free, Prior and Informed consent

Den effektiva möjligheten för urfolk att delta i beslut som berör dem har uppmärksammats av FN:s rasdiskrimineringskommitté i sin rekommendation 23 (General Recommendation 23 Concerning Indigenous Peoples, 1997) Rasdiskrimineringskommittén går längst av de internationella organen i tolkningen av de krav som ställs på deltagande för urfolk genom att begära informerat medgivande (prior, informed consent) Trots att rekommendationen inte är rättsligt bindande, har den använts vid ett flertal granskningar av stater där vikten av "prior and effective participation" har betonats. Ett sådant deltagande kräver att alla medlemmar i gruppen är fullt och korrekt informerade och att de har en effektiv möjlighet att delta individuellt eller i samröre med andra i gruppen. Det finns också flera stora utländska företag som arbetat fram en praxis av att inhämta urfolkens Free, Prior and Informed consent, dvs. ett fritt och i förväg informerat samtycke innan en aktivitet genomförs.

Utgångspunkten för det här dokumentet och handledningen för hur en MKB ska arbetas fram och vad den ska innehålla är alltså inte endast med syftet att myndigheterna ska få ett bättre beslutsunderlag i sin tillståndsprövning, utan att samerna ska få så tillräcklig information om en tänkt plan eller exploatering, att de kan fatta ett beslut om att antingen lämna sitt informerade samtycke, eller inte.

Grundläggande för att åtgärder som berör urfolk och minoriteter ska accepteras är:

- Att det har funnits möjligheter till ett effektivt deltagande. Det är inte tillräckligt att bara samråda för samrådets skull.
- Att den traditionella näringen inte blir omintetgjord.
- Att det har varit ett omfattande samrådsförfarande och att det resulterat i ett positivt stöd för åtgärden hos en majoritet av de rådfrågade.

Dessa tre krav har Kommittén för konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter uttryckt när de granskat deltagandefrågan och hur samråd ska genomföras med ursprungsfolk.

Andra viktiga utgångspunkter som gäller samrådsprocessen är:

- Kunskap om projektet, dvs. att samebyn ska få så mycket information så att samebyn har möjlighet att fatta ett informerat beslut om projektet och om de så önskar lämna sitt "fria och informerade samtycke".

- Samebyn ska ges möjlighet till ett effektivt deltagande och ett faktiskt inflytande. För att uppnå ett effektivt deltagande menas: tidsaspekten, ekonomiska resurser och att inga andra faktorer lagt fast "spelplanen".
  - Tidsaspekten innebär att samebyn ska ges tillfälle att hinna sätta sig in i frågorna samt tillgodogöra sig informationen. En projektör kan alltså inte skynda på processen genom att påtala exempelvis att tillståndsansökan måste vara inne ett visst datum.
  - Med ekonomiska resurser menas bland annat att samebyn ska kompenseras för det arbete de lägger ner i projektet och att de har möjlighet att anställa rådgivare som de själva väljer.
  - För att säkra ett effektivt deltagande krävs också att "spelplanen" är blank dvs. att inga andra faktorer har slagit fast förutsättningarna för projektet.
- Den samiska kulturen och de samiska rättigheterna ska respekteras.

Konventionen om biologisk mångfald, CBD

I dag har drygt 170 länder godkänt undertecknandet av konventionen om biologisk mångfald som trädde i kraft 1993. Konventionen syftar till att bevara livets variationsrikedom här på jorden och är ett gemensamt försök från världssamfundet att komma till rätta med det stora problem som förlust av ekosystem, arter och gener utgör. 1994 beslutade riksdagen om en strategi för biologisk mångfald (regeringens proposition 1993/94:30).

Speciellt två artiklar berör samerna som urfolk:

10c innebär att staterna ska skydda och uppmuntra sedvanligt nyttjande av biologiska resurser i enlighet med traditionella kulturella sedvänjor som är förenliga med kraven för bevarande och hållbart nyttjande.

8j innebär att staterna åtar sig att respektera, bevara och bibehålla traditionell kunskap relevant för bevarandet och hållbar användning av biologisk mångfald.

Akwé: Kon riktlinjerna

Till konventionen om biologisk mångfald har "Parties to the Convention" i maj 2000 beslutat att anta frivilliga riktlinjer för genomförandet av kulturella, miljömässiga och sociala konsekvensbedömningar rörande exploateringar som är tänkta att ske på, eller sannolikt kommer att påverka, heliga platser och mark- och vattenområden som traditionellt ockuperas eller nyttjas av ursprungliga samhällen. Dessa frivilliga riktlinjer spelar en nyckelroll för staternas möjlighet att leva upp till bland annat artikel 8j i CBD.

Akwé: Kons frivilliga riktlinjer är ett konkret redskap för upprätthållandet av det större fokus som Parties to the Convention satt upp för de praktiska resultat och fullföljandet av visionen om att till år 2010 uppnå en betydande minskning av de nuvarande förlusterna av biologisk mångfald, som fastställts vid toppmötet om hållbar utveckling i Johannesburg år 2002.

Riktlinjerna är avsedda att tillhandahålla vägledning i införlivandet av kulturella, miljömässiga och sociala överväganden av ursprungliga samhällen i nya eller befintliga konsekvensbedömningsprocedurer. De bör också anpassas till omständigheterna kring varje exploateringsalternativ.

Miljöbalken

I 6 kap. MB återfinns reglerna om MKB och samråd. Den som avser att bedriva en verksamhet eller vidta en åtgärd som kräver tillstånd eller beslut om tillåtlighet ska samråda med enskilda som kan antas bli särskilt berörda.

I områden som berör rennäringen skall samebyn räknas som enskild som är särskilt berörd.

Tidig kontakt

Det är viktigt att processen med att arbeta fram en MKB sker tidigt i planeringen, innan verksamheten fått en fastslagen inriktning. Lika viktigt är det att samebyn kommer in i ett tidigt skede i planeringen för att kunna förmedla sin kunskap och syn på projektet. D.v.s. redan när företaget eller kommunen beslutat att undersöka möjligheten för att påbörja ett projekt eller plan.

Samrådsprocessen

- I det första materialet som presenteras bör det finnas en kortfattad summering av förslaget, planerna och vilka intressenter som troligen kommer att bli påverkade. Den förutspådda påverkan på den samiska markanvändningen bör beskrivas översiktligt men också möjlig kulturell och social påverkan, kontaktuppgifter, viktiga datum i projektets upplägg (inkluderat konsekvensbedömningsprocessen) samt identifierade förpliktelser inom nationella lagar och internationella överenskommelser.
- Samebyarna behöver vara delaktiga i alla etapper av bedömnings- och utvecklingsprocessen, inklusive planering och implementering.

Det innebär praktiskt att intressenterna som ska finnas med i processen ska identifieras för att sedan komma överens om hur arbetet ska genomföras. Det innebär t.ex. att man tillsammans lägger fast tidsplanen för arbetet. För ett bra genomförande krävs tillräckligt med tid för genomförandet av arbetsprocessen.

RIKTLINJER FÖR SAMRÅD

- Behovsbedömningen och avgränsningen bör ta i beaktande eventuella utvecklingsplaner och hållbarhetsanalyser som den berörda samebyn arbetat fram för sin egen verksamhet när behovsbedömningen och avgränsningen görs.
- Processen måste hela tiden anpassas till verkligheten, och till de frågeställningar som kommer fram. Det innebär att omfattningen och innehållet i processen måste anpassas löpande allt eftersom ny information kommer fram.
- Tillsammans med samebyn bestämmer man omfattningen och avgränsningen av mkb:n, dvs. vilka delar som ska beskrivas i mkb:n
- Projektören bör erbjuda regelbunden återkoppling till de berörda under alla olika faserna av konsekvensbedömningen och utvecklingsprocessen.
- Representanter från samebyarna som påverkas ska ses som lokala experter och deras kunskaper erkännas och tas tillvara så tidigt som möjligt.

Vid arbetet måste man utgå från den bästa kunskap som finns och där har sameby-medlemmarna en viktig funktion. De har den bästa kunskapen om hur renskötseln i området bedrivs och om hur renarna brukar bete sig vid störningar. De vet också vilka personer som har god kunskap om de kulturhistoriska värdena i området. Det är bara samebyn som besitter kunskap om det specifika området som berörs och deras kunskap måste tas till vara. Detta innebär inte att de konsulter arbetar tillsammans med samebyarna inte behöver grundläggande kunskaper om renskötseln och den samiska kulturen. Det finns en stor risk för utredningströtthet hos de medverkande samebyarna om de om och om igen förväntas utbilda projektörer i de här frågorna.

- Projektören och samebyn bör i förväg komma överens om hur åsikter och angelägenheter ska dokumenteras och spridas inom samebyn och vem som ansvarar för det, då alla samebymedlemmar kanske inte har möjlighet att delta i möten pga. exempelvis långa avstånd eller nedsatt hälsa.
- Projektören ska tillhandahålla nödvändiga mänskliga, finansiella, tekniska och lagliga resurser för att stödja samebyarnas deltagande i konsekvensbedömningsprocessen. Generellt gäller att ju större tänkt exploatering, desto större och mer utbredd potentiell påverkan, och därför ett potentiellt större krav på stöd och kapacitetssupplyggnad.

Detta innebär att företaget ansvarar för de kostnader som uppkommer. Sådana åtgärder är praxis i många länder som t.ex. Kanada och Australien. Det bakomliggande resonemanget är att om samebyn ska ha möjlighet att möta ett företag som en jämbördig part måste företaget se till att samebyn får de resurser som behövs.

Överenskommelse/Avtal

För att alla ska känna sig trygga med den fortsatta processen bör överenskommelser formuleras i avtal. Det krävs oftast två olika typer avtal i en process. Dessa avtal bör vara skriftliga, för att alla inblandade parter vet vad de har ställt upp på och vilka krav som ligger dels på samebyn dels på företaget, men också vilka krav man kan ha på den individ man möter, oavsett vem man representerar.

Det första avtalet är ett ramavtal eller avsiktsförklaring och reglerar hur själva processen kring konsekvensbeskrivningen ska gå till och hur processen för förhandlingen av en mer omfattande långsiktig överenskommelse ska gå till. Det kan innehålla bland annat följande punkter:

- finansieringen för arbetsprocessen, vem/vilka finansierar och vad som kan finansieras
- huvudansvarig för projektet och övrig personal
- behov av konsulter, rådgivare, guider och tolkar från lokalsamhället
- avgränsning av MKB
- dokumentationstekniker
- förutsägbara positiva och negativa resultat av arbetsprocessen, t.ex. tidsutdräkt, bättre kontakt.
- vilka inverknings, såväl positiva som negativa, en medverkan kan för de enskilda, t.ex. känsligheten av att lämna ut specifik information/kunskap
- hur kopior av slutprodukten, databeskrivningar och annat relevant material ska hanteras
- vad som händer mer slutresultatet, insamlat material när projektet upphört, hur materialet får användas i framtiden
- hur avvikande meningar ska hanteras – har samebyn rätt att tillägga reservationer i texten?
- sekretessfrågor

Det andra avtalet är av en mer långsiktig natur och ska reglera frågor kring själva projektet t.ex: arbetstillfällen till samebyn, fördelning av vinster, konfliktlösningsmekanismer och en övervaknings-/uppföljningsplan. En sådan plan bör även inkludera beredskapsplaner för eventuell negativ kulturell och social påverkan.

Avgränsning

För såväl projektörer, kommuner och samebyar uppstår frågan: Vad ska göras när? Hur omfattande ska en MKB vara och vid vilka förutsättningar? Lagstiftningen poängterar ju att omfattningen och detaljeringsgraden av innehållet ska avgränsas utifrån vad som är rimligt med hänsyn till olika aspekter.

Det är svårt att på ett enkelt sätt kvantifiera hur en MKB ska avgränsas och vid vilka förutsättningar. Utgångspunkten för avgränsningen kan inte endast vara planens eller projektets storlek eller utbredning. För den samiska markanvändningen kan till synes små intrång få väldigt stora, negativa konsekvenser – med en felaktig lokalisering.

Det är därför viktigt att samråda om avgränsningen med berörd sameby och gemensamt komma fram till en rimlig nivå. Det kan vara lättare att göra en vidare avgränsning från början för att eventuellt i ett senare skede göra den snävare än tvärtom, eftersom avgränsningen kan behöva revideras flera gånger under processens gång.

Att göra en fullödig fördjupning avseende de sociala konsekvenserna är inte rimligt för alla typer av planer eller projekt. Det är varken rimligt ur kostnadsmässig synvinkel eller för samebyn med tanke på det arbete som krävs genom att medverka i intervjuer etc. Vissa sociala frågeställningar kan dock med fördel lyftas in även i ett enklare MKB-förfarande. För stora exploateringar som gruvor eller andra större industriobjekt rekommenderar vi dock alltid att de sociala konsekvenserna blir undersökta. Det samma gäller för kommunernas översiktsplaner, där inte bara de sociala konsekvenserna för samerna och samebyarna behöver undersökas utan där det sociala perspektivet är en viktig aspekt för alla kommunmedborgare.

SÄRSKILT OM RENSKÖTSELN I MKB-PROCESSEN

När rennäringen beskrivs i miljökonsekvensbeskrivningar är det oftast i väldigt generella och allmänna ordalag som exempelvis antalet samebyar i Sverige, skillnaden mellan skogs- och fjällsamebyar och det totala renantalet i Sverige. När beskrivningen senare ska konkretiseras övergår den däremot till att bli tekniskt inriktad, avskalad och främst

fokuserad på att beskriva flyttleder och befintliga arbetsanläggningar.

Det som saknas är den rumsliga dimensionen. Det är viktigt att inte lyfta ut ren-

skötseln som en isolerad tårtbit, utan renskötseln måste ses i ett helhetsperspektiv som en levande och vital del av den samiska kulturen. Renskötseln är även beroende av flexibilitet. Renen styrs av vädret och omgivande störningsfaktorer. Behovet av att snabbt kunna ändra sin planering allt eftersom väder och vind förändras är en livsviktig förutsättning både för renens välmående och för renskötarens ekonomiska utfall. Flexibiliteten innebär att renskötarens kanske måste ändra tidpunkt för när ett betesområde kan eller ska användas, sättet som flyttningen ska gå till på eller vilken flyttväg som ska väljas. Samebyn har även ett krav på sig att bedriva en ordnad renskötsel och att leva upp till de miljökrav som regleras i rennäringslagen. För att få en förståelse för det här sammanhanget eftersom det påverkar vilka konsekvenserna för renskötseln blir och inte minst vilka åtgärder och vilken uppföljning som behövs, måste beskrivningen och konsekvensanalysen utvecklas vad gäller renskötseln i MKB-processen.

I det avsnitt som specifikt behandlar renskötseln i en MKB behöver åtminstone fyra viktiga delar finnas med: förutsättningar, konsekvensbeskrivning, åtgärdsbeskrivning och uppföljning.

Förutsättningar

Oavsett vad för projekt eller plan som ska genomföras behöver de övergripande förutsättningarna för renskötseln beskrivas.

- Vilken eller vilka samebyar som använder området?
- Är betesområdena gränsbestämda eller inte? Är betesområdet inte gränsbestämt ska beskrivningen av förutsättningarna täcka in hur och när samtliga berörda samebyar använder sig av betesområdet.
- När använder samebyn området? Vilken årstid och under hur lång tid?
- Hur används området? Vilken typ av renbete finns? Vilken funktion har området, dvs. är det genomflyttningsområde med rastbeten, mer permanent betesområde, kalvningsområde eller annat speciellt känsligt område?
- Finns svåra passager, vadställen eller andra hinder?
- Hur ser sambanden ut mellan de olika betesområdena? Vilka flyttleder finns? Hur sker renarnas fria strövning i området ut?

För större projekt och planer behöver hela samebyns renskötsel beskrivas för att en förståelse för betes- och flyttningsbehovet ur ett årscykelperspektiv ska kunna nås och för att rätt konsekvensanalys ska kunna göras.

- Utifrån renens behov av renbete under en hel årscykel, vilken funktion har området? En del samebyar har exempelvis väldigt ont om bra höstbeten och har därför låg flexibilitet. De kvarvarande höstbetesområdena blir därför extra viktiga. Därför är det viktigt att kunna svara på vilken funktion området har sett till tillgången på renbete under en hel årscykel.

- Den aktuella intrångsbilden för samebyn ska också beskrivas, dvs. en redogörelse för vilka tidigare exploateringar och andra markanvändare som har aktivitet eller nyttjar mark inom samebyns utbredningsområde.
- Vilken annan verksamhet bedriver samebyn eller enskilda samebymedlemmar inom samebyns område, t.ex. turistisk verksamhet?
- Andra faktorer som också påverkar hur samebyn använder sina betesområden, t.ex. rovdjurstrycket.
- Vilket teknikstöd behöver samebyn idag inom renskötseln?

För den enskilda projektören eller kommunen ter det sig oftast märkligt att behöva ta ansvar för att redogöra för tidigare genomförda exploateringar och att det är svårt att få tag på denna information. Miljökonsekvensbeskrivningen ska dock inkludera redovisning av sekundära, kumulativa, samverkande, permanenta, tillfälliga, positiva och negativa effekter på kort, medellång och lång sikt. (prop. 2003/04:116) Det kan också finnas andra, planerade verksamheter inom samma område som tillsammans, om de kommer till stånd, kommer ge kumulativa effekter. Det är också nödvändig information för att beslutande myndigheter ska kunna fatta rätt beslut och bedöma konsekvenserna korrekt. Att beskriva de kumulativa effekterna är också ett krav i EU:s MKB-direktiv och ska tillämpas i Sverige. Regeringen har i sin DS 2009:65 föreslagit att miljöbalken förtydligas avseende de kumulativa effekterna.

”Samspelet mellan olika miljöeffekter kan leda till kumulativa effekter vilka i förekommande fall ska beskrivas. Kumulativa effekter kan även uppstå genom verksamhetens eller åtgärdens samverkan med andra tidigare, nutida eller framtida aktiviteter vilket bör beaktas vid avgränsningen av miljökonsekvensbeskrivningen.” (sid 93)

Konsekvensbeskrivning

Konsekvenserna som beskrivs kan variera och både vara enkla och svåra att förutse. En del konsekvenser uppträder på en gång medan andra tar längre tid på sig att uppstå. Det kan också vara så att vissa konsekvenser av en plan eller ett projekt uppstår långt ifrån själva verksamhetsområdet, som en följd av renens cykliska levnadssätt. Alla de är aspekterna är viktiga att ha med sig när konsekvenserna beskrivs och bedöms.

Den samiska markanvändningen är beroende av en helhetssyn och att markerna inte styckas upp i för små delar. Blir uppdelningen/fragmenteringen av den mark som renen behöver för stor och omfattande, kommer renens beteendemönster förändras. För att kunna förutsäga dessa konsekvenser går det inte att enbart titta på det direkta verksamhetsområdet eller planområdet. Ett vidare omland måste också räknas in i påverkansområdet. I miljöbalkens 6 kap 12 § 6 p sägs uttryckligen att den betydande miljöpåverkan som kan antas uppkomma avseende bl.a. landskapet, ska beskrivas. Därtill ska det inbördes förhållandet mellan alla de miljöaspekter som beskrivs i paragrafen beskrivas, vilket blir ännu viktigare för landskapsperspektivet.

- Kommer bra betesmark att gå förlorad? Hur mycket bete påverkas?

Här är det viktigt att poängtera att verksamhetens eller planens markanspråk i m² eller km² inte säger något om hur mycket bete som påverkas, eftersom det är kvalitén, typ av bete, tillgänglighet och landskapets kvalitéer som är det viktiga.

- Kommer verksamheten att blockera någon flyttled?
- Vad händer om en flyttled blockeras? Måste någon annan flyttled användas? Finns det andra flyttvägar? Om flyttleden som påverkas går mellan olika betesområden, försvåras möjligheten att använda det intilliggande betet?
- Kommer renarnas fria vandringsmönster att störas? Vart tar renarna vägen då?
- Kommer verksamheten att ligga inom en naturlig samlingsplats, kalvningsland eller annat viktigt funktionellt område för rennäringen?
- Kommer det att förekomma buller, ökade transporter eller annan ökad mänsklig aktivitet som skrämmer renarna eller ökar risken för att de ska skadas?
- Vad kan det betyda för andra områden om bra betesmark går förlorad i ett område?
- Blir andra områden överbetade? Måste samebyn använda sig av områden under "fel" tid på året?
- Behövs utfodring?
- Finns det risk för att störningen medför att renarna dras till ett närliggande

stängsel som skiljer samebyar åt? Renarna kan genom störning ledas mot ett stängsel där det ofta uppstår markförslitning genom renarnas trampande eller överbetning eftersom renarna stoppas upp vid stängslet.

- Vad händer om renarna blir skrämnda eller störs under kalvning? Undviker de området och går någon annanstans?
- Leder störningarna till ökade arbetsinsatser för renskötarna? Ökat krav på teknikstöd som helikopter, lastbilstransporter etc.?
- Vilka kumulativa och synergistiska effekter har den aktuella verksamheten/planen när den läggs till redan befintliga exploateringar eller befintliga planer inom samebyn?

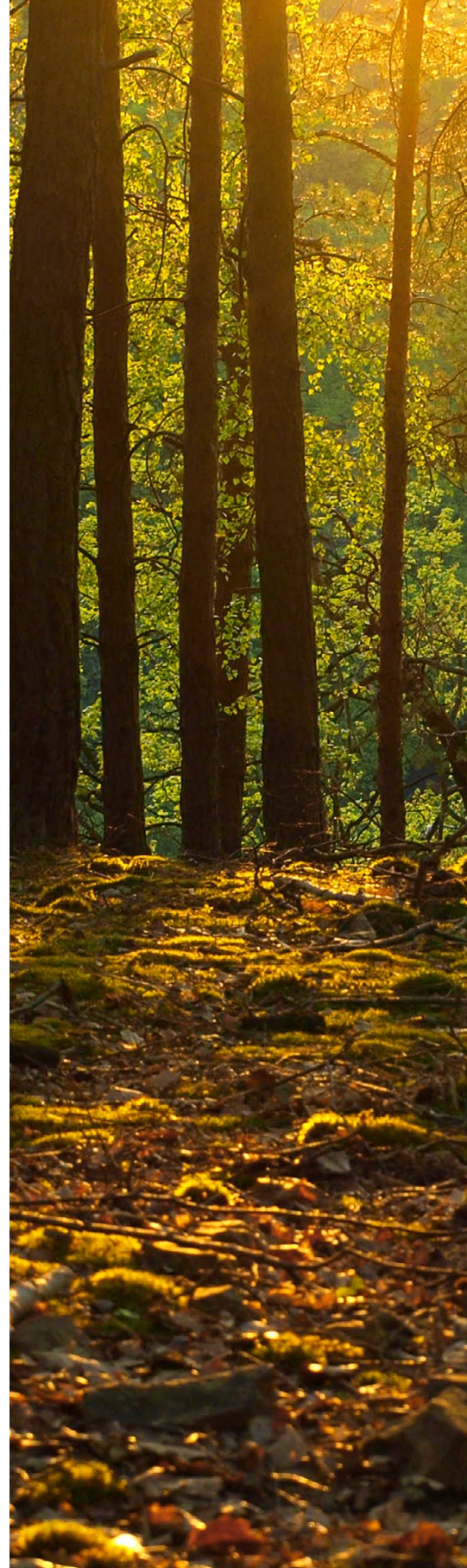
Om en större verksamhet riskerar att rubba beteenden i renhjorden och hur samebyn bedriver sin renskötsel så bör tidsperspektivet vara längre än bara driftperioden. Kommer samebyn att behöva minska sitt renantal? Vad betyder det i så fall för samebyns överlevnad? Detta är konsekvenser som kommer få sociala konsekvenser för renskötarna. Även i mindre projekt där landskapet och fragmenteringen påverkas kan det vara viktigt att se mer långsiktigt. Vad händer efter avslutad aktivitet, återgår marken till sitt ursprungliga skick?

Vid en bedömning av konsekvenserna är det också viktigt att ha hela renhjorden eller vinterbetesgrupper som utgångspunkt vid en bedömning eftersom enskilda djur uppför sig olika beroende på kön, ålder och årstid.

Enligt lagstiftningen ska även positiva konsekvenser lyftas fram.

Åtgärdsbeskrivning

Enlig lagstiftningen ska åtgärder beskrivas som kan medföra att skadorna undviks, minskas eller avhjälpas. Det mest överskådliga sättet är att helt enkelt för varje konsekvens som lyfts fram, även beskriva om det finns någon åtgärd som går att genomföra. De kvarstående konsekvenser eller problem som inte kan åtgärdas ska redovisas för sig.

Exempel på skadelindrande åtgärder kan vara:

- Røjning av ny flyttled
- Tidsanpassningar vad gäller när olika verksamheter genomförs under året.
- Stängselåtgärder som nya anläggningar, gränsstängsel mellan samebyar, styr-
armar för att underlätta flyttning, stängsel intill bebyggelse för att förhindra
att renarna kommer in i trädgårdar och på åkrar etc.
- Ekodukter över barriärer som vägar och järnvägar
- Informationsinsatser till ortsbefolkning och turister om samebyns ändrade
förutsättningar. Om den fria strövningen störs så att renarna i högre utsträck-
ning än tidigare söker sig till bebyggelse kan detta leda till irritation och ökad
risk till konflikter med de boende i området.
- Om en exploatering eller plan bedöms leda till ökad aktivitet i ett område som
t.ex. ökad skoterkörning, ökat friluftsliv eller ökad turistisk verksamhet, kan
ett behov uppstå av omdragning av skoterleder och skoterförbudsområden.
- Teknikstöd som helikopter eller lastbilstransport. Men det kan även vara
investeringar i GPS-halsband till renarna för att underlätta för renskötarna att
se hur och var renarna rör sig med de förändrade förhållandena
- Foder och fodringsanläggningar

Kompensationsåtgärder

Kompensationsåtgärder som eventuellt kan vara aktuella i södra delen av rensköt-
selområdet är att större markägare som planerar en exploatering kompenserar
samebyn med bortfallet av bete med att avtala om nya, alternativa betesområden
där det finns.

Uppföljning

En uppföljningsplan bör upprättas och ibland villkoras i tillståndet. I planen ska
förutsättningarna för uppföljningen beskrivas, dvs. om det ska vara någon extern
part som genomför uppföljningen eller om någon särskild utredning/studie behöver
genomföras. Uppföljningen ska dokumenteras och fokusera på om de skadelindran-
de åtgärderna fått den effekt som eftersträvades, om andra konsekvenser upp-
kommit som inte redovisats i miljökonsekvensbeskrivningen, hur de oförutsedda
konsekvenserna ska hanteras eller om andra skadelindrande åtgärder bedöms som
mer relevanta.

Riksintresse

Sametinget är den statliga myndighet som föreslår områden av riksintresse för rennäringen. Enligt miljöbalken 3:5 ska mark- och vattenområden som har betydelse för rennäringen så långt som möjligt skyddas mot åtgärder som påtagligt kan försvåra näringarnas bedrivande. Områden som är av riksintresse för rennäringen ska skyddas mot sådana åtgärder. Berör ett projekt eller plan något riksintresse för rennäringen ska detta beskrivas i en mkb. Fokus ska ligga på att beskriva vilket värde som skyddas i det aktuella området av riksintresse.

Enligt förarbetena till naturresurslagen är det för rennäringen behovet av sammanhängande betesområden, tillgång till alternativa betesområden inom de olika årstidsmarkerna och alternativa flyttleder som ska skyddas. Särskilt ska vinterbetesmarkernas betydelse för renskötseln beaktas, detta eftersom storleken och kvaliteten på dessa marker oftast har en avgörande betydelse för det antal renar som samebyn kan hålla. Ur nationell synpunkt är det områden av detta slag som det är av stor betydelse att skydda mot förändringar. Även förhållandevis begränsade åtgärder kan avsevärt försvåra renskötseln.

När konsekvenserna för riksintresset ska beskrivas och bedömas är det bästa att utgå från beskrivningen av det skyddade värdet i just det här området och bedöma konsekvenserna utifrån det. En bedömning om åtgärden påtagligt försvårar rennäringens bedrivande eller inte, ska tydligt motiveras.

Underlag

Det finns olika typer av planeringsunderlag att tillgå för att underlätta arbetet med att upprätta en mkb för rennäringen. Enligt miljöbalken (1998:808) är det länsstyrelsens ansvar att sammanställa, tillhandahålla och distribuera de planeringsunderlag som finns.

Markanvändningsredovisningar

Sametingets producerar enkla planeringsunderlag i form av färdiga kartor kan laddas ner från deras hemsida. Där finns också ytterligare allmän information om renskötsel. Kartorna, de skrivna redovisningarna och annan bakgrundsfakta ger en allmänt hållen information. Kartorna visar samebyarnas markanvändning under ett normalt renskötselår. De kan användas för enklare tillståndspliktiga ärenden. Eftersom förutsättningarna för renskötseln varierar från år till år, får gränser till olika områden inte tolkas alltför bokstavigt. Kartmaterialet varierar mycket vad gäller aktualiteten eftersom det uppdateras sällan. Det kan ändå vara användbart inledningsvis för att orientera sig om hur rennäringens intressena ser ut i ett visst område. Där finns också kontaktuppgifter till alla samebyar. Denna typ av material måste alltid kompletteras med samebyns egna beskrivningar över hur de använder sina markområden.

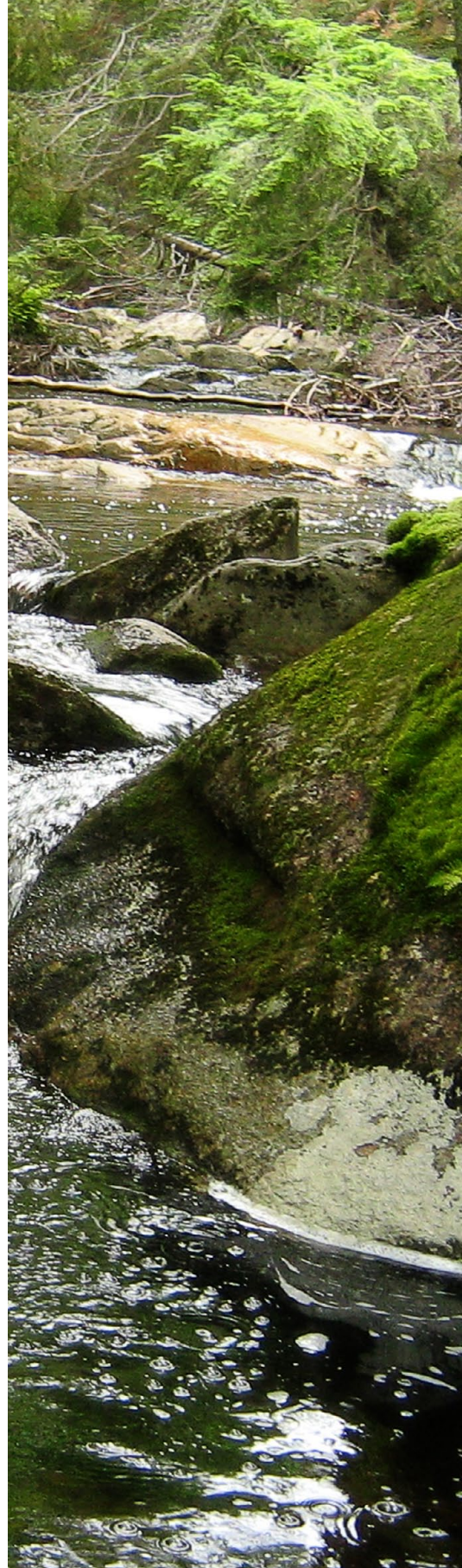
På Sametingets hemsida finns även en hänvisning till Länsstyrelsernas GIS-tjänst, där shape-filer innehållande uppgifter om flyttleder, anläggningar, strategiska platser etc. kan laddas hem.

Sametinget samt länsstyrelserna tillhandahåller även uppgifter om föreslagna områden av riksintresse för rennäringen.

Renbruksplaner

Det finns även en form av fördjupade markanvändningsredovisningar som samebyarna själva tar fram och som beskriver samebyns förutsättningar för sin renskötsel ur betessynpunkt. I dagsläget är det ca 26 samebyar som har eller arbetar med att ta fram renbruksplaner för den egna samebyn. Dessa renbruksplaner är samebyarnas interna material och används som ett styrinstrument för den egna verksamheten. Planerna kan också användas i diskussionerna med skogsbolag och andra markanvändare. Planerna innehåller tre delar: beteslandsindelning, renbetesaxering och omvärldsfaktorer och administreras av respektive sameby. Samebyn äger renbruksplanen och beslutar om vad som kan lämnas ut. Beteslandsindelningen är en översiktlig beskrivning av rennäringens markanvändning och uppdateras kontinuerligt baserat på ny kunskap och på förändringar i landskapet.

I den färdiga mkb:n behövs både kartmaterial och förklarande text finnas med som ett komplement till det skrivna materialet.

DET SAMISKA KULTURLAND- SKAPET OCH KULTURARVET I MKB

Ofta presenteras de norrländska fjällen och skogarna som en orörd vildmark, orörd i den bemärkelsen att människan inte har avsatt några spår. Detta är förstås helt felaktigt. Människan har brukat såväl skog som fjäll alltsedan inlandsisen försvann och fram till idag. Framförallt är det ett samiskt kulturlandskap med spår efter verksamheter som jakt, fiske och insamling, rennomadism nybyggarverksamhet och modern extensiv renkötsel. Men spåren är ofta diskreta och svåra att upptäcka. Naturens material

har använts till byggnader och redskap, och när dessa inte längre behövdes fick de långsamt återgå till naturen.

26 Samma platser är strategiska idag som igår – mycket beroende på hur djuren rör sig. Det innebär att dagens moderna renkötselplaneringar ofta ligger intill äldre vis-teplatser och ibland även fångstgropar. Dagens renköttande samer har därmed en nära relation till sitt kulturlandskap. Även icke-renköttande samer har ofta starka band till detta landskap – det är kanske bara en eller ett par generationer tillbaka som släktingar brukade markerna. Samhörigheten med landskapet delas av urfolk världen över.

Internationell lagstiftning, till exempel *Urfolksdeklarationen* och *Konventionen om biologisk mångfald*, uppmärksammar idag urfolkens rätt till sitt kulturlandskap, sitt kulturarv och sin traditionella kunskap.

I *Urfolksdeklarationen* behandlar flera artiklar kulturarv och kulturmiljöer:

- Urfolken har rätt att utöva och återuppliva sina kulturella traditioner och sedvänjor, som bl.a. innefattar arkeologiska och historiska platser (art. 11).
- Urfolken har rätt att behålla, skydda och enskilt ha tillträde till sina religiösa och kulturella platser/orter (art. 12).
- Urfolken har rätt att välja och behålla sina egna namn på orter/platser (art. 13).
- Urfolken har rätt att behålla och förstärka sin speciella andliga anknytning till sin traditionellt ägda eller på annat sätt besatta och utnyttjade mark, sina territorier, sina vattenområden och kustområden och andra resurser samt att åta sig ansvaret härför gentemot kommande generationer (art. 25).
- Urfolken har rätt att behålla, kontrollera, skydda och utveckla sitt kulturarv (art. 31).

- Urfolken har rätt att bestämma och utforma sina prioriteringar och strategier för utveckling och utnyttjande av mark, territorier (läs samebyar) och andra resurser som tillhör dem (art. 32).
- Vid eventuell exploatering eller annan förändrad markanvändning ska myndigheterna samråda, ta råd av och respektera lokalbefolkningen.

Vad innefattar det samiska kulturarvet?

Det samiska kulturarvet ska ses som en helhet bestående av tre komponenter där alla delar behövs för att bilden ska bli komplett.

- Det materiella kulturarvet, som innefattar alla fysiska lämningar i landskapet.
- Det immateriella kulturarvet; allt som inte lämnar några fysiska spår – fiskeställen, sägner, berättelser, platser med speciell betydelse och allt annat som någon måste berätta om. Kan även innefatta traditionell kunskap och samiska ortnamn.
- Det biologiska kulturarvet visar hur människan historiskt har nyttjat naturen. Exempel är renvalar, barktäkter, betesmyrar och skohömyrar.

”Det samiske landskap skapes i en dynamisk process mellom menneske (det rasjonelle og irrasjonelle), tiden (epoker, årstider, dygnsrytme), og rummet (territoriet med landskap og summen av naturgitte forutsetninger” (Sverre Fjellheim 1994).

Fjellheim uppfattar relationen mellan landskap och människa som kärnan i det samiska kulturlandskapet. Alla generationer i fångst- och nomadsamhället förhöll sig till landskapet dygnet runt alla årstider (Fjellheim 1994). Åhrén framhåller att det är renen som styr människan i det samiska kulturlandskapet. Förhållandet mellan landskapet, människan och renen är centralt oavsett om ekonomin har baserats på vildrenfångst eller renskötsel. Renens årsvisa vandringar och tillgången till bete har styrts hur människan har rört sig i landskapet (Åhrén 1988).

Hotbilder

I det äldre samiska samhället levde man på så sätt att man inte lämnade några överdrivna spår efter sig. Enligt gammal tradition skulle byggnader och annat som inte längre hade någon användning få återgå till moder jord i sin egen takt. De fysiska yttringarna av det samiska kulturarvet är oftast diskreta och svåra att upptäcka. Därmed är det extra sårbart. Direkta hot mot kulturlandskapet är markexploatering som gruvdrift, anläggande av vindkraftparker och master, skogsbruk och storskaliga turismsatsningar. Ett indirekt hot är det förändrade levnadssättet där gamla vistemiljöer inte längre har någon användning utan sakta växer igen. Även modern renskötelse kan utgöra hot med ökad motorisering, ändrade flyttleder, stor-drift med mera.

Vad är speciellt med det samiska kulturarvet?

Det samiska kulturarvet skiljer sig i vissa delar från det icke-samiska. En väsentlig skillnad är att samernas historia till största delen är skriftlös. Det finns sällan några arkivuppgifter, och eftersom man långt fram i tiden har fört ett nomadiserande liv finns det inga historiska dokument från släktgårdar och liknande som det ofta finns i jordbrukssamhället. Muntlig kunskapsöverföring mellan generationerna har varit det vanliga sättet att förmedla traditionella kunskaper. Detta innebär att viktig kunskap endast finns hos levande människor, den kan man inte läsa sig till eller hitta på en karta.

En annan skillnad är att kulturlandskapet måste ses som en helhet där de olika komponenterna – fysiska lämningar, immateriella värden och det biologiska kulturarvet – har sin givna plats. Komponenterna måste sättas in i sitt sammanhang för att det ska vara möjligt att tolka dem. Om komponenterna betraktas var och en för sig är det omöjligt att förstå sammanhanget, kulturmiljön. En mjölkgröp hör till exempel ihop med en renvall, som i sin tur oftast ligger i närheten av en visteplats.

Ytterligare en skillnad är den starka känslomässiga bindning till kulturlandskapet som samer, såväl renskötande som icke-renskötande, generellt har.

”Vår identitet har formats av närheten till naturen. Den uppfattning vi fått om naturen som ett rum har gjort att vi känner oss bundna till platser som gett oss trygghet. Vi har erövrat kunskap om rummet genom att leva och verka i det. Allt eftersom våra kunskaper har vidgats har vi getts nya varandemöjligheter” (Ingvar Åhrén 1988).

Nuvarande svensk lagstiftning är inte anpassad till urfolks rättigheter och speciella ”kultursyn”, till exempel traditionell kunskap och icke-skriven historia, och därmed svår att tillämpa på det samiska kulturarvet. Samiska kulturlämningar som är varaktigt övergivna är fornlämningar och liksom alla andra fasta fornlämningar skyddas de av Kulturminneslagen, KML, (SFS 1988:950). Skyddet innebär bland

annat att alla ingrepp i fornlämning är tillståndspliktiga hos länsstyrelsen. Ett problem vad gäller samiska kulturmiljöer är att KML endast skyddar enskilda objekt (fornlämningar) och området allra närmast omkring (fornlämningsområdet). Ett holistiskt synsätt saknas, och för samiska kulturmiljöer är skyddet därför otillfredsställande. Vid ett exploateringsfall kan konsekvenserna bli att en kåratomt skyddas medan mjölkgruppen som tillhör samma miljö inte skyddas då den ligger strax utanför exploateringsområdet. På så sätt förstörs helheten och det blir omöjligt att tolka och förstå sammanhanget.

”Om vi inte syns så finns vi inte” – om nödvändigheten att visa och skriva in sig i historien och visa sitt kulturlandskap

Fortfarande är endast mindre delar av det samiska kulturlandskapet fornminnesinventerat, och i de fall där inventeringar är gjorda är det sällan det har varit utifrån ett samiskt perspektiv. Tids- och pengabrist tillsammans med myndigheters prioritering av andra geografiska områden innebär att stora delar av samernas marker fortfarande är vita fläckar på kartan. Det behövs därför tillgång till nytt kunskapsunderlag. Idag arbetar flera samebyar och sameföreningar själva i samarbete med arkeologer med inventering och dokumentation av de egna markerna. Resultatet av inventeringarna blir ett utmärkt planeringsunderlag som samebyarna kan använda till exempel vid samråd med myndigheter och projektörer.

Dokumentation av de egna markerna har långt större betydelse för samebyarna än att ett antal fornlämningar märks ut på en karta. Att känna delaktighet i historieskrivningen och ha möjlighet att påverka den kan utifrån Urfolksdeklarationen sägas vara en samisk rättighet: ”urfolk har rätt att behålla, kontrollera, skydda och utveckla sitt kulturarv” och har stor betydelse för den egna identiteten.

”Att ha dokumenterat den egna historien har varit ett lyft för hela samebyn och det är jag stolt över. Som jag ser det är här det enda positiva som har hänt oss de senaste tio åren. Annars har vi mest arbetat i motvind. På köpet har vi stärkt vår identitet och självkänsla. När vi för drygt tio år sedan började inventera våra marker var det en förhoppning att hitta lämningar som var tvåhundra, kanske trehundra, år gamla. När vi idag tio år senare har kommit en bit på vägen – men är långt ifrån färdiga – vet vi att det i alla fall har bedrivits renskötsel på våra marker i tre olika årtusenden. Den känslan hoppas jag att flera samebyar får uppleva, den kan inte beskrivas utan den måste upplevas. Man får en helt annan syn på markerna, man känner sig aldrig ensam utan man rör sig alltid i marker som är påverkade av förfäderna”. Jan Persson, renägare i Njaarke sameby och initiativtagare till dokumentationsprojektet ”Samers markanvändning i Njaarke förr och nu”.

Problem med nuvarande MKB

Generellt finns det idag några grundläggande problem vid upprättande av MKB som berör det samiska kulturlandskapet.

- Bristande eller obefintlig kunskap och förståelse om samiskt kulturlandskap och kulturarv både hos myndigheter, projektörer och hos den som upprättar MKB.
- Dåligt eller obefintligt kunskapsunderlag vad gäller det samiska kulturlandskapet. Fortfarande är stora delar av det samiska brukningsområdet bristfälligt inventerat och dokumenterat. I den mån markerna är inventerade är det sällan man har gjort det utifrån ett samiskt perspektiv och med det samiska kulturlandskapet i fokus.
- Osäkerhet hos samebyarna vid samråd inför upprättande av MKB och exploateringar.
  - Otillräcklig kunskap om det egna kulturlandskapet och historisk markanvändning.
  - Ont om tid och mänskliga resurser, speciellt i små samebyar. Det kan vara svårt att planera in möten långt i förväg, renskötseln kommer alltid i första hand.
  - Ekonomiska svårigheter, det kostar pengar att resa och det blir förlorad arbetsinkomst den dagen.
  - Det kan vara mycket svårt att se konsekvenserna av exploateringar, speciellt de långsiktiga, vad gäller kulturmiljön.
  - Känslan av att bli överkörda och inte respekterade. Det är lätt att projektör/myndighet/sameby pratar förbi varandra och att man på grund av okunskap inte vet vilka frågor som ska ställas.

Viktigt vid upprättande av MKB

- Projektörer och myndigheter måste ställa krav på att den som utför MKB ska ha kunskap om och förståelse för samiskt kulturlandskap och kulturarv.
- Samebyar vars kulturlandskap berörs av exploateringar måste tidigt kontaktas av den som upprättar MKB för att på så sätt få reda på om samebyn har eget relevant dokumentationsmaterial. Kanske har samebyn upprättat en egen kulturmiljöplan som kan vara till användning.
- Om MKB visar att ett exploateringsområde är en viktig samisk kulturmiljö eller antas vara sådan, kan länsstyrelsen besluta om arkeologisk utredning. I sådant fall måste länsstyrelsen ställa krav på att den som utför utredning har

speciella kunskaper om samiskt kulturlandskap. Samebyn ska involveras i utredningen på ett tidigt stadium så att deras unika kunskaper om området tas tillvara, i första hand genom intervjuer men även i det praktiska fältarbetet. Det är viktigt att respektera samebyns önskemål vad gäller offentliggörande av t ex känsliga områden och att känna till vilka etiska regler som ska beaktas.

Beskrivning av förutsättningarna:

- Vilka kunskaper om kulturmiljön finns samlade hos samebyn, i arkiven och i landskapet? Är miljön levande eller kan den betraktas som varaktigt övergiven och således ett fornlämningslandskap som skyddas enligt Kulturminneslagen? Om den används idag, av vilka, vilken årstid och i vilket syfte?

Konsekvensbeskrivning:

- Vilka blir konsekvenserna för kulturmiljön vid eventuell exploatering? Kommer förändrad markanvändning att innebära att kulturlämningar - viktiga beståndsdelar av kulturarvet - försvinner och omöjliggör möjligheten att se sammanhang och tolka helheter? Kommer immateriella värden att skadas så att landskapet helt eller delvis förlorar sitt symboliska värde för brukarna?

Skadelindrande åtgärder:

- Om länsstyrelsen beslutar om arkeologisk undersökning, vilket innebär att lämningen undersöks och därefter tas bort, av fornlämning inom exploateringsområde ska krav ställas på att fornlämningen dateras om detta är möjligt. Eventuellt kan även andra analyser vara aktuella. Eftersom kunskaperna om samiska kulturmiljöer i allmänhet är bristfälliga, så är det viktigt med dateringar av t ex kol från härdar. Sådana åtgärder kan inte kompensera att kulturarvet sargas, men kan åtminstone ge värdefull kunskap tillbaka.

En social konsekvens

En social konsekvens kan övergripande beskrivas som effekterna av varje förändring som sker (antingen positiv eller negativ) av människors liv, deras kultur, deras samhälle, deras politiska system, deras omgivning, deras hälsa eller välmående, deras rättigheter till mark och markanvändning, deras rädslor och förhoppningar. Det är viktigt att förstå att all påverkan på den fysiska, biologiska miljön ger upphov till sociala konsekvenser eftersom all förändring upplevs olika. För att kunna beskriva de sociala konsekvenserna behövs det en fördju-

SOCIALA KONSEKVENSER

pad arbetsmetod för att kunna analysera, bevaka och hantera både förutsedda och oförutsedda sociala effekter av ett planerat projekt eller plan.

Arbetet med att belysa de sociala konsekvenserna av ett projekt eller en plan ska ses som en möjlighet att skapa bättre resultat och ökad utveckling för hela samhället. Det är viktigt att fokus ligger på själva arbetsprocessen och inte på att hitta och förutse konsekvenser som kanske ligger långt fram i tiden och därför bara blir gissningar. För det berörda samhället ger denna arbetsmetod möjligheter att bättre förstå projektet och dess innebörd, de blir mer involverade och därigenom mer engagerade, mellan företag, kommun och lokalsamhället byggs ett socialt kapital upp där fler negativa konsekvenser kan undvikas och nyttan av projektet blir därigenom maximerad. För företaget skapar detta bättre relationer lokalt, tillgång till lokal arbetskraft och lokala intressenter, man kan lättare undvika dyrbara misstag och man minskar risken för framtida negativa reaktioner och man bygger upp en "social license to operate". För de beslutande myndigheterna blir det otvetydigt så att de får ett bättre belyst och genomarbetat underlag för att kunna fatta bättre och långsiktigt hållbara beslut.

Rädslan för framtida negativa konsekvenser oftast större än de verkliga konsekvenser som blir i framtiden. Genom att arbeta med de sociala konsekvenserna ska företagen och kommunerna se möjligheten att fokusera på de framtida utvecklingsmöjligheterna. Hur lokalsamhället ska kunna ta med sig de värdefulla värden och kulturella särtryck som är nödvändiga i framtiden, för att på det sättet vara bättre rustade för framtida förändringar och därmed vara mer resilienta.

I arbetet är det viktigt att förstå den helhetssyn som präglar samernas värderingar, hur samerna ser på sin omgivning och hur de känner inför det föreslagna projektet.

Det är även viktigt att både företaget/kommunen och samebyn/berört lokalsamhället ställer sig frågan varför man vill belysa de sociala aspekterna i en MKB för att på det sättet få ett tydligt syfte med kartläggningen, vilket också ökar möjligheten att resultatet blir en tillgång i arbetsprocessen med MKB.

Erfarenheter

MKB-centrum vid Sveriges Lantbruksuniversitet i Uppsala har på SSR:s uppdrag genomfört en studie av ett utvalt antal SKB som genomförts för verksamheter som påverkar samisk kultur och renskötsel. Studien har fokuserat på valda metoder vid bedömningen av sociala konsekvenser. Slutsatserna från denna studie är:

Metod och begrepp:

- Avgränsningen av SKB är relativt knapphändig motiverad. Man beskriver vilka grupper eller vilket geografiskt område SKB:n fokuserar på men inte närmare vilka frågor man avser att fokusera på.
- En brist i utredningarna är också att bedömningen inte görs mot någon referens, exempelvis ett nuläge eller ett nollalternativ. För att uttrycka konsekvenser i social kvalitet behöver kriterier utarbetas utifrån parametrar som är uppföljningsbara och anpassade till de specifika fallen.
- Intervjuerna har varit ett viktigt underlag i alla SKB och därför finns ett generellt frågetecken kring hur intervjuerna genomförts och hur man dragit slutsatser av dem. På en intervjuundersökning ställs vissa vetenskapliga krav. Det krävs att man använder en intervjumethodik där man formulerar teman eller kriterier för det man vill studera, utarbetar en intervjuguide och formulerar frågor utifrån dessa teman, gör ett slumpmässigt urval av intervjupersoner och analysera resultatet kvalitativt m.m.
- I flera SKB hänvisar man till begrepp i internationell vägledning för SKB men har egentligen ingen färdigutvecklad methodik för sin SKB. Konsekvenserna beskrivs ibland frikopplat ifrån det teoretiska ramverk man satt upp för sin SKB.
- I flera SKB verkar det som om fokus i utredningen främst varit den fördjupade SKB-processen d v s att man använder metoder som ökar delaktigheten och kommunikationen i projektet. Det viktigaste har inte varit att utreda de sociala konsekvenserna av projektet. SKB-processen har bidragit till en ökad delaktighet i processen jämfört med traditionella samrådsformer. Berörda enskilda och grupper har fått komma till tals som brukar ha svårt att göra sig gällande i traditionella samrådsformer (stormöten) och angelägna aspekter och förslag har kommit fram som inte annars skulle ha gjorts det.

Nollalternativ

- En genomgående brist är avsaknaden av nollalternativ. Den sannolika utvecklingen av om det planerade projektet inte kommer till stånd är en viktig jämförelse referens och det är egentligen först då de verkliga konsekvenserna av ett projekt kan bedömas eftersom ett nollalternativ också innebär en utveckling jämfört med nuläget.

Integrering med MKB

- I de SKB som granskats finns med vissa undantag stora avvikelser från gängse metodik för konsekvensbeskrivning och integreringen med MKB har brister. Det finns uppenbara fördelar med en integrering. En framkomlig väg för att utveckla beskrivningen av sociala konsekvenser är kanske att utveckla MKB-verktyget genom att inkludera sociala aspekter och metoder för ett fördjupat samråd i MKB.

De slutsatser som vi drar utifrån denna studie är att kunskapen och kompetensen kring att utföra studier om sociala konsekvenser inom ramen för arbetet med att göra en miljökonsekvensbeskrivning, generellt är låg. Kunskapen om kvalitativ metod hos de som utför konsekvensarbetet behöver öka och metodtillämpningen stramas upp. Det finns erfarenheter och metoder att hitta i internationella exempel som med fördel kan användas och anpassas till våra förhållanden.

Förutsättningar

Vi har här försökt att peka ut några områden och frågeställningar som kan undersökas i arbetet med att belysa de sociala konsekvenser olika verksamheter och planer kan ge upphov till. Som utgångspunkt behöver vissa förutsättningar beskrivas. De sociala förutsättningar som kan beskrivas är:

- Demografiska faktorer som samebymedlemmarnas antal och åldersstrukturen inom samebyn.
- Boende och bosättningar – inklusive årstidsbundna förflyttningar
- Hälsostatus (finns det genomfört någon kartläggning av samebymedlemmarnas hälsoläge och finns det någon hälsoplan eller liknande)
- Andel i arbete, arbetsområden, utbildningsnivå, vilken typ av utbildning
- Grad av infrastruktur och service (finns det infrastruktur och basservice i närheten eller har medlemmarna långt till bank, skolor, post etc.)
- Inkomstnivå och fördelning av inkomst
- Fördelning av tillgångar (har samebyn delat upp jakt, fiske och andra naturtillgångar familjevis eller på något annat sätt)
- Vilken syn har samebyn och dess medlemmar på sin egen framtid och möjligheterna att förverkliga sina framtida strävanden?
- Tvångsförflyttningar

Inom det samiska samhället har staten genomfört tvångsförflyttningar av renskötande samer över hela Sápmi på 1920-talet. Detta har bl.a. fått till följd att språksi-

tuationen påverkats, förhållandet till omgivande samhället förändrats etc. vilket på sina håll ger konsekvenser än idag, vilket bör beskrivas.

- Språksituationen

Konsekvensbeskrivning

Hälsa och välmående

- Kommer exploateringen leda till ökad risk för olyckor, stress, belastningsskador etc., vilket påverkar hälsosituationen negativt?
- Minskar tillgången till vilt och fisk för det egna husbehovet, vilket kan leda till sämre hälsa?
- Ökar oron och osäkerheten för framtiden?
- Minskar det psykiska välmåendet? Vad leder detta till?
- Minskar viljan att leva kvar inom samebyn, bilda familj och skaffa barn?

Ekonomiska konsekvenser

- Påverkas möjligheterna till att utöva duodji? T.ex. genom att fler möten och mer administration minskar de tidsmässiga förutsättningarna för att utöva duodji.
- Påverkas de samiska turistföretagen? T.ex. genom att tillgången till orörd natur och traditionell renskötselmiljö minskar.
- Påverkas fiske- och jaktmöjligheter? T.ex. genom att tillgången på jaktbart viltoch fisk minskar för avsalu.
- Påverkas samebyns utvecklingsmöjligheter? T ex. genom att man får sämre förutsättningar att t. ex. utveckla diversifierade sysselsättningar.
- Ökar kostnaderna för de enskilda rensköselföretagen?
- Minskar tillgången till vilt och fisk för det egna husbehovet, vilket leder till ökade kostnader för andra livsmedel?
- Kommer renantalet att påverkas och därigenom slaktuttaget?
- Om hushållets intäkter minskar, vad innebär det? Måste andra kortare, säsongsjobb sökas? Finns det den typen att arbete att söka? Måste någon annan i hushållet söka annat jobb?
- Finns det fortsatt möjlighet för samebyn att ta emot nya medlemmar?
- Påverkas de juridiska rättigheterna, t.ex. renskötselrätten?

Kulturella konsekvenser

- Finns det risk för ökad utflyttning och att sameby medlemmarna slutar med rensköttsel?
- Kommer projektet eller planen påverka möjligheterna för de enskilda och familjerna att fortsätta sina årstidsbundna förflyttningar eller kommer detta försvåras?
- Vad innebär det för språket, kunskapsöverföringen och delaktigheten om de årstidsbundna förflyttningarna försvåras?
- Påverkas möjligheterna att tala det samiska språket, t.ex. genom att färre renskötare arbetar i renskötelsen eller att färre tillfällen ges för att tala samiska?
- Minskad tillgång till sitt kulturarv och sin kulturhistoria?
- Minskar den kulturella identiteten?

Könshänsyn

I sociala konsekvensbedömningar finns ett särskilt behov av att granska den potentiella påverkan en tänkt exploatering har på kvinnor i det berörda samhället med särskild hänsyn till deras roll som försörjare och producent av livsmedel, fostrare av familjen, beslutsfattare i samhället, ansvariga för hushåll, och som innehavare av vissa delar av (könsspecifik) traditionell kunskap och färdigheter.

- Om en ökad andel kvinnor väljer att lämna samebyn, vad innebär det?
- Påverkas kvinnors hälsa mer eller mindre negativt?
- Finns det alternativa arbetstillfällen för kvinnorna?
- Förändras kvinnornas möjlighet att delta i samebyns arbete?

Generationshänsyn

I alla sociala konsekvensbedömningar bör den potentiella påverkan av en tänkt exploatering granskas hur den påverkar alla generationer i samhället. Av särskild vikt är den påverkan som potentiellt kan störa äldres möjligheter att överföra sina kunskaper till ungdomar, eller något som kräver särskild skicklighet och traditionell kunskap.

Sociala konsekvenser för familjen och för samebyn

- Leder verksamheten till mindre socialt stöd från familj, arbetskamrater, vänner och grannar etc.?
- Leder verksamheten till ökade konflikter och konkurrens samebyar emellan?

- Leder verksamheten till ökade konflikter mellan samebymedlemmar och övrig lokalbefolkning?
- Uppstår ökad eller minskad känsla av marginalisering?
- Om en exploatering medför att det krävs ökade arbetsinsatser inom renskötelsen, finns det utifrån de demografiska faktorerna kapacitet för det på kort och på lång sikt?
- Om arbetsinsatserna kommer att öka, försvåras den enskildas möjlighet att ta del av samhällsservicen?

Åtgärdsbeskrivning

Det kan vara svårt att på samma sätt som för till exempel rennäringen hitta skadelindrande åtgärder som fungerar för de sociala konsekvenser som uppstår, men exempel på skadelindrande åtgärder kan vara:

- Att erbjuda möjligheter till delägarskap.
- Att bekosta utbildning för att ge samiska barn och ungdomar möjligheter att lära sig duodji i hemmet eller genom särskilda utbildningar.
- Att bekosta utbildning till t.ex. personal inom socialtjänsten och hälso- och sjukvården för att öka kunskapen om den samiska kulturen och om renskötarnas livsstil och arbetsmiljö. Detta ökar möjligheterna till en bättre förståelse för samebymedlemmarnas hälso- och livssituation, och kan resultera i ett bättre bemötande.
- Att bekosta översättning av informationsmaterial till samiska från berörda hälsovårdande myndigheter vilket skulle kunna minska samernas underutnyttjande av sjukvården.
- Att bekosta kunskapsspridning om den samiska kulturen och renskötelsen till lokalbefolkningen för att öka förståelsen för rennäringens behov och den renskötande livsstilen
- Att bekosta olika sociala aktiviteter för att förbättra de sociala relationerna mellan samerna och lokalbefolkningen inom samebyns renbetesområde.
- Erbjud språkbad, språkutbildningar och aktiva insatser för att kunskapsöverföringen mellan äldre och yngre inom samebyn ska kunna bestå.
- Öka medvetenheten om den samiska närvaron i ett område genom att bekosta skyltar på samiska med ortnamn, naturnamn, information etc.
- Riktade kompetensutvecklingsinsatser.
- Riktade företagsutvecklingsinsatser.

Samarbete, integration och uppföljning

De sociala konsekvenser som uppstår av en exploatering eller en plan ska hanteras och följas upp i en på förhand beslutad ordning. Denna vägledning har fokus på den samiska gruppen, men sociala konsekvenser uppstår för hela befolkningen i en kommun och kräver i stor utsträckning att de hanteras och följs upp på kommunal nivå. Det är därför väldigt viktigt att det i arbetsprocessen finns ett samarbete mellan kommun, övrig lokalbefolkning och samebyar så att den integration och förståelse uppstår som är nödvändig för att negativa konsekvenser ska kunna åtgärdas. Idealmodellen är att två processer pågår samtidigt, den ena riktad mot sociala konsekvenser för hela lokalbefolkningen den andra mot sociala konsekvenser för den samiska gruppen, och där tätt utbyte, återrapporteringar och gemensamma träffar genomförs.

ÁRBEDIEHTU – SAMISK TRADITIONELL KUNSKAP I MKB

38

Árbediehtu är ett konstruerat samiskt begrepp där árbi står för arv och diehtu för kunskap, och bildar tillsammans det samiska ordet för traditionell kunskap. Traditionell kunskap är en arvs-kunskap som förs vidare mellan generationerna. Men det är i hög grad en levande kunskap som används dagligen i renskötselarbetet.

Det mesta av innehållet i det här avsnittet är hämtat från Åsa Nordins artikel "Etiska riktlinjer

för dokumentation av árbediehtu." (Arbetsnotat. Sámi allaskuvla. Guovdageaidnu. Under publicering hösten 2010.) Det finns all anledning för både kommuner och projektörer att närmare ta del av hela artikeln och dess innehåll, för att på ett fullständigare sätt förstå komplexiteten kring dokumentationen av árbediehtu.

Varför ska traditionell kunskap tas tillvara i MKB-arbetet och vad är traditionell kunskap i det här sammanhanget?

Den kunskap och den information om nutiden och om förväntade konsekvenser som samebyn ger uttryck för, oavsett det gäller renskötsel, jakt, slöjd, sociala konsekvenser

etc. – har en koppling och ett ursprung i den traditionella kunskap man fått till sig av tidigare generationer och genom det sätt man lever av och i naturen.

- Framförallt är den traditionella samiska kunskapen en källa till förståelse för den kunskap och de perspektiv den samiska befolkningen i området har.
- Traditionell kunskap innehåller också värdefull kunskap om närmiljön som observerats under en väldigt lång tid och som kan ge ett historiskt perspektiv på de biologiska, sociala och kulturella förändringar som påverkat miljön.
- Innehavaren av traditionell kunskap kan också ofta bidra med värdefulla kopplingar mellan till synes orelaterade händelser som påverkat den miljö de verkar i.

Hur kan traditionell kunskap bidra till en bättre MKB?

Traditionell kunskap skiljer sig åt mellan Sápmis alla olika områden och kan vara specifik för varje sameby.

- Kunskap om miljön

Detta är en faktisk och en väldigt rationell kunskap om livsmiljön, som kommer från att miljön observerats under lång tid och därför gett upphov till kunskap om mönster mellan biologiska, sociala och kulturella fenomen. Genom att leva i och av naturen upplevs orsak och verkan av olika exploateringar och intrång på ett påtagligt sätt.

- Kunskap om markanvändning och hur naturen förvaltas på bästa sätt

Detta är en kunskap om hur människan använder naturen och deras relation till naturen. Sammanhanget mellan faktisk markanvändning, betesutnyttjande, övrigt resursutnyttjande, arkeologiska lämningar, bosättningar etc. både historiskt och i nutid och därigenom påverkan på biologisk mångfald.

- Värden kopplade till naturen

Detta är en kunskap om de värden som är kopplade till naturen och som har sitt ursprung i de andliga värden som naturen har för samerna. Denna kunskap inkluderar t.ex. moraliska och etiska frågor om relationen mellan människan, djuren och miljön, om vad som är "rätt sätt" att utföra saker och ting på.

Traditionell kunskap är utvecklad i nära samklang med de levnadsförutsättningar som är/var för varje individ, och det är skillnad på traditionell kunskap som förvaltas av kvinnan respektive mannen. Traditionell kunskap är ingen statisk visdom utan utvecklas och förändras i takt med att förutsättningarna förändras.

Språkanvändning

Mycket av den traditionella kunskapen finns i urfolkens språk. Det finns många ord som beskriver naturfenomen, specialuttryck etc., som kan vara svåra att översätta till ett annat språk. *Människans kunskaper, innovationer och seder bevaras i och fördelas genom språket.* Det är inte säkert att alla ord, uttryck, nyanser m.m. kan översättas på ett bra sätt till det andra språket och därmed kan ord, nyansskillnader etc. gå förlorade i översättningar.

För en samisktalande individ är det många gånger lättare att uttrycka sig på samiska eftersom det dels kan vara individens vardagsspråk och även dels för det man ska samtala om hör hemma i den samiska kulturen/det samiska samhället. Det kan vara naturligare att få uttrycka sig på samiska eftersom orden/minnen/erfarenheter för det man ska arbeta med finns på egna språket. Det kan upplevas som onaturligt och konstlat att uttrycka sig om árbediehtu på ett annat språk än vardagsspråket.

I kontakten med lokalsamhället och dess medlemmar bör man kunna ge information om projektet på det lokala språket. Det kan vara extra viktigt om man inte har förutsättningar att göra dokumentationsarbetet på det lokala språket. Om det föreligger stora språkförbistringar som kan påverka kvaliteten på dokumentationsarbetet kan det vara en fördel att använda sig av tolkar och översättare för att språkproblemen ska få minimal inverkan på slutresultatet.

När dokumenteraren eller någon annan vid ett senare tillfälle arbetar med det insamlade materialet bör de traditionella namnen på människor, djur, platser, saker och att andra lokala uttryck användas. Det är viktigt att dessa namn bevaras för eftervärlden och om den dokumenterade kunskapen ska ha betydelse för dem som lever i berört lokalsamhälle. Ändras namnen, att de översätts eller att man väljer att använda dem som kanske återfinns på en offentlig karta, kan det försvåra för andra i samma lokalsamhälle att ta del av den dokumenterade traditionella kunskapen.

Form: Syre | Tryckeri: Berndtssons Tryckeri | Fotograf: Ylva Sarri

SAMISK
MARK-
ANVÄNDNING
OCH MKB

SÁMIID RIEKKASEARVI

Svenska Samernas Riksförbund · SSR